

Крисанова Т. А.,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ: ЛІНГВІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

У статті наводяться основні підходи до вивчення емоційного концепту, аналізуються їх основні принципи. Пропонуються результати їх порівняння з метою виявити характерні риси емоційного концепту.

Ключові слова: емоція, емоційний концепт, когнітивна структура, підхід.

В статті представлені основні підходи к изучению эмоционального концепта, проведен анализ их основных принципов. Приводятся результаты их сравнения для выявления характерных черт эмоционального концепта.

Ключевые слова: эмоция, эмоциональный концепт, когнитивная структура, подход.

The paper discusses the key approaches to the study of emotional concept, analyzes their basic principles. The results of the comparison in order to identify the characteristics of an emotional concept have been presented.

Key words: emotion, emotional concept, cognitive structure, approach.

Емоції пронизують життя людини, вони присутні у всіх сферах його діяльності. Емоції багатогранні та проявляються на різних рівнях відображення і діяльності. Емоції не тільки беруть участь у формуванні думок і суджень людини, але і впливають на їх мовну реалізацію. В ролі концептуалізатора знань про емоції виступає свідомість людини, яка накопичує, узагальнює і конструює знання про них, тобто концептуалізує їх [5, с. 26]. Уявлення людини про його внутрішній світ утворює в свідомості емоційну концептосферу, яка складається з емоційних концептів – ментальних конструктів з етносемантичною специфікою, що отримують мовне втілення. Дослідження емоцій перейшли в когнітивну площину, адже саме когнітивна наука дає можливість нового осмислення співвідношення мови, емоції, образів і екстралінгвістичного середовища.

Актуальність роботи зумовлюється загальною антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення та опис емоційного світу людини як складового фрагменту мовної картини світу. Розглядаються як окремі емоційні концепти (ЕК), такі як ЕК помсти (І.І. Чесноков), ЕК подиву (Н.В. Дорофєєва), ЕК страху (О.О. Борисов), так і концептосфери емоцій (К.О. Погосова, Р.Н. Рікунов). Відсутність єдиного визначення понять концепт і емоційний концепт вимагає більшої уваги до гносеологічного становлення цих категорій. Метою статті є аналіз лінгвістичних підходів до розуміння і аналізу емоційного концепту для виявлення можливості їх спільного використання в процесі його (емоційного концепту) лінгвістичного опису. Мета передбачає виконання таких завдань: аналіз існуючих у когнітивній лінгвістиці підходів до вивчення емоційного концепту; їх узагальнення і порівняння з метою виявити характерні риси емоційного концепту.

А. Ортоні, Дж. Клоур, А. Коллінз запропонували підхід, заснований на **валентних реакціях**. Вони вивчають когнітивну структуру емоцій і розглядають ЕК як валентні реакції на події, агенти або об'єкти, конкретна природа яких визначається способом сприйняття ситуації, яка викликає емоцію. Вони описують не емоції, а типи емоцій у відповідності до відмінностей у когнітивній структурі, в залежності від того, що знаходиться в основі: подія, агент, об'єкт. Реакції на зазначені основи лягли в основу трьох класів емоцій: задоволення / незадоволення, схвалення / несхвалення, любов / нелюбов. Так, наприклад, валентною реакцією на дії агентів є гордість (фокус на схваленні дій агента), сором (фокус на несхваленні дій агента), де агент виступає суб'єктом емоції. Якщо агент – інша особа, то реакцією може бути захоплення або докір [4, с. 320-325]. Науковці пропонують пояснювати одні емоції через інші, наприклад, *relieved* через *happy*, *disappointed* через *sad*. Аналіз емоцій визначає умови, які викликають кожен окрему емоцію, і змінні, які впливають на інтенсивність емоції. Деякі емоції, наприклад гнів, розуміються як складні, тому, що є орієнтованими на подію і на агент. Це свідчить про їх складну когнітивну структуру [4, с. 326-327]. Зазначений підхід є достатньо ефективним для опису мотивованих емоцій, адже подія, агент і об'єкт складають більшість емоцій. Однак, немотивовані емоції, не пов'язані з подією, агентом і об'єктом, не можуть бути описані за допомогою цієї теорії.

Добре відомим є **семантико-прагматичний** підхід, запропонований А. Вежбицькою, який базується на понятті семантичних універсаліїв – "хороший", "поганий", "знати", "хотіти", "відбуватись" тощо. Опис ЕК відбувається поетапно: 1 етап – визначення прототипічних ситуацій, в яких виникають емоції, 2 етап – відтворення в термінах семантичних примітивів думок людини, які характеризують емоційний стан [2, с. 330]. Необхідність семантичних примітивів обумовлюється потребою визначати ЕК за допомогою слів, які були б інтуїтивно зрозумілими і не були іменами емоцій і емоційних станів. Науковець моделює ЕК на основі певних сценаріїв, які є універсальними для більшості культур. Так, англійське поняття "нещасний" пояснюється за допомогою такого сценарію: *Unhappy "нещасний" (наприклад, X feels unhappy); X відчуває щось; інколи людина думає приблизно так: зі мною трапилось щось погане; я не хочу цього; тому я хотів би щось зробити; тому ця людина відчуває щось погане* [2, с. 349].

Відзначаючи важливість запропонованої теорії для розвитку емотиології, В.І. Шаховський ставить під сумнів її універсальність. Адже крім національних паралелей, існують і різкі контрасти, навіть в межах однієї культурної спільноти, що впливає і на мовну реалізацію. Характеризуючи ЕК, В.І. Шаховський пропонує враховувати фактор динамічності мовного простору і фактор простору мовних особистостей [5, с. 293-295].

Основними представниками **метафоричного** підходу є Дж. Лакофф і З. Кьовечеш. Науковці прийшли до висновку, що основні емоції можуть бути концептуалізовані за допомогою метафор, що дасть змогу відобра-

зити їх внутрішній когнітивний устрій. У роботі “Metaphor and Emotion” З. Кьовечеш приходиться до висновку, що емоція організована навколо когнітивного прототипу, який описується певною послідовністю станів, утворюючи емоційний сценарій: стан емоційного спокою, причина, виникнення емоції, спроба контролю, втрата контролю, дія, стан спокою [6, 6]. Досліджуючи метафори, які описують емоції, автор виділяє основні (“major”) – загальні метафори, які складають основу другорядним (“minor”) -емоційно-специфічним метафорам. Так, до перших він відносить метафори, які описують емоційні стани: *EMOTION IS AN OPPONENT*, *EMOTION IS A NATURAL FORCE*, *EMOTION IS A PHYSICAL FORCE*, *EMOTION IS A MAGNETIC FORCE*. Зазначені метафори лежать в основі інших, другорядних метафор, які пов’язують ці метафори з оцінками, судженнями, реакціями тощо. Наприклад, *EMOTION IS A CAUSE OF THAT EMOTION: ANGER IS TRESPASSING; ANGER IS PHYSICAL ANNOYANCE; FEAR IS A HIDDEN ENEMY; FEAR IS A SUPERNATURAL BEING* [6, с. 13-20].

Запропонований підхід дозволяє описувати емоції з урахуванням лінгвістичних і культурних особливостей, однак обмежує опис емоцій, які не мають метафоричної концептуалізації.

Ю.Д. Апресян запропонував підхід до **лексикографічного** опису емоцій, у якому прототипічне розуміння сполучається з певним метафоричним образом. Структура емоції визначається певним сценарієм її виникнення і розвитку, побудованому на семантичних примітивах з урахуванням системи прояву емоцій. Так, емоція страху визначається як неприємне відчуття людини, яке буває, коли хтось сприймає / уявляє щось, що він оцінює / відчуває як небезпечне для себе; душа людини відчуває щось подібне до відчуття холоду; тіло реагує на це як на холод; тому людина бажає стати непомітним; якщо посилюється відчуття небезпеки, він може втратити контроль над своїм станом і закричати або побігти [1, с. 459]. Реалізація ЕК відбувається через образне сприйняття абстрактного відчуття по асоціації з конкретними явищами. Запропонований підхід може бути застосований тільки для лексикографічного опису ЕК, адже лексичні одиниці розглядаються поза контекстом вживання.

Представники лінгвокультурного підходу (С.Г. Воркачев, М.О. Красавський, В.І. Шаховський) відмічають етносемантичну специфіку ЕК. М.О. Красавський вважає, що концепт являє собою певне сумарне явище, яке складається з самого поняття і ціннісного уявлення про нього людини. Концепт не тільки мислиться, але й переживається. Він розглядає ЕК як соціальний феномен і визначає його як етнічно, культурно обумовлене, складне структурно-смісловне, ментальне, лексично і/або фразеологічно вербалізоване утворення, яке базується на понятійній основі, включає в себе крім поняття ще образ, культурну цінність і предмети світу, які викликають упереджене ставлення людини до них [3, с. 60]. ЕК культурно обумовлений, адже він народжується при певних соціально-історичних умовах в конкретній етнічній спільноті на певному етапі її розвитку. Поштовхом до появи ЕК є спільна колективна діяльність людей. Етнічна специфіка визначається певними соціокультурно-психологічними характеристиками конкретної спільноти людей: традиціями, звичаями, особливостями побуту, стереотипами мислення, моделями поведінки, які історично склалися протягом розвитку етнічного співтовариства [3, с. 63-66]. Структура ЕК мінлива в часі, що обумовлюється лінгвокультуральними факторами. Запропонований лінгвокультурологічний аналіз включав етимолого-культурологічний аналіз домінантів емоцій, проведений через аналіз комунікативної поведінки номінації емоцій із вивченням парадигматичних і синтагматичних зв’язків домінантів емоцій. Культурологічне вивчення ЕК виявляє історичні, етнографічні та психологічні факти існування ЕК. Вивчення ЕК було спрямоване на встановлення закономірностей формування емоціоконцептосфери в діахронії культур.

Таким чином, відсутність єдиної, загальноприйнятої дефініції емоційного концепту свідчить про незавершеність гносеологічного становлення цієї категорії. Серед характерних рис ЕК, які вирізняють їх з-поміж інших типів концептів, більшість науковців виділяють образність, ціннісний і метафоричний характер, тісний зв’язок з культурними і моральними цінностями, ситуативну обумовленість. Основу ЕК складає емоційне поняття, яке базується на основі образів світу і фокусується на явищах, які мають ознаки емоційності. Наведені підходи до вивчення ЕК підтверджують думку, що емоції можуть бути описані за допомогою певного сценарію / моделі, вживаючи семантичні універсалії, але з урахуванням їх етноспецифічності. Емоції можуть концептуалізуватися за допомогою метафор, однак існують емоції, які не мають метафоричної мовної концептуалізації. Перспективним є подальше дослідження ЕК як ментальної одиниці високого ступеня абстракції з урахуванням психологічних, прагматичних і соціальних аспектів його функціонування в мові.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций / Апресян Ю.Д. // Избранные труды. – Т. 2. – Интегральное описание языка и системная лексикография. – М., 1995. – С. 453-465.
2. Вежбицкая А. Толкование эмоциональных концептов / Вежбицкая А. // Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1996. – С. 326-370.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Красавский Н. А. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
4. Ортони А. Когнитивная структура эмоций / А. Ортони, Дж. Клоур, А. Коллинз // Язык и интеллект; сост. В. В. Петров. – М. : Прогресс, 1996. С. 314-384.
5. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций / Шаховский В. И. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
6. Kovecses Z. Metaphor and Emotion / Kovecses Z. – New York, Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 45 p.